

Hopprenn i Tinnheiabakken den 12. februar 1939 i forbindelse med Norgesmesterskapet på ski i Kristiansand. (Utsnitt av bilde). Foto: Oddersjaas album / Statsarkivet i Kristiansand / Riksarkivet

Arbeideridretten i møte med annen idrett i Agder i mellomkrigstiden

The relationship between the Workers' Federation of Sports and the well established Norwegian Sports Association in the region Agder in the interwar period

Nils M. Justvik

Førsteamanuensis i historie, Universitetet i Agder

nils.justvik@uia.no

Sammendrag

Mellomkrigstida i norsk idrettshistorie startet i 1919 med dannelsen av en nasjonal sportsorganisasjon, Norges Landsforbund for Idrett (NLI). I 1924 ble en rivaliserende organisasjon dannet, Arbeidernes Idrettsforbund (AIF). Begge organisasjoner opprettet regionale organisasjoner som skulle lede idrettsutviklingen i regionen. Idrettsideologien i AIF hadde røtter i arbeiderklassekulturen, dens normer og verdier: Idretten skulle være sunn og nyttig, og massene, kvinner og barn, skulle integreres. Et av spørsmålene som blir diskutert i denne artikkelen er om forskjellig ideologi hadde innvirkning på idrettsengasjementet i Agder. Arbeideridrettens ideologi hadde i mindre grad innvirkning på idrettslivet i Agder. I regionen var det tradisjon for å drive visse idretter, og da arbeideridretten fikk økt oppslutning ut over på 1930-tallet, var det tradisjonell idrett fra området som ble utøvd. Ett tydelig unntak må være at en del arbeideridrettsklubber tok opp volleyball, fra starten av en idrett for kvinnene. Til tross for dannelsen av AIF-klubber, særlig på 1930-tallet, var oppslutningen om idretten i Agder i et nasjonalt perspektiv lavt i mellomkrigstiden. Artikkelen diskuterer denne manglende oppslutningen om idretten og en tydelig årsak er at Agder som en sentral region i «bibelbeltet» i Norge, bidro til religiøs skepsis til engasjement i idrett. Til slutt i artikkelen er en hypotese testet ut: Hvordan reagerte de mange små, landlige miljøene til de to organisasjonenes introduksjon av idrett? Var miljøene likegyldig til hvem som introduserte idrett siden idrett var sunt og helsebringende? Hypotesen blir verifisert i små landlige miljøer. I mer urbaniserte områder var det annerledes: Diskusjonene og konfliktene for å få retten til hoppbakker eller idrettsplasser ble heftig. En av dem endte i retten.

Nøkkelord

Arbeideridrett, borgeridrett, Agder, «bibelbeltet», klassekamp

Abstract

The interwar period in Norwegian sports history was inaugurated by the founding of a new national sports organization in 1919, The National Sports Association (NSA). In 1924 a rival organization, The Workers' Federation of Sports (WFS) was established. Both organizations had regional institutions to guide sporting life in the region. The sport ideology of the WFS was rooted in working class culture, its norms and values: sport had to be sound, healthy and useful, the masses even children and women should be integrated. One of the questions discussed in this article is whether the difference in ideology had any affect on the sporting life at Agder, the southernmost region of Norway. The WFS ideology seems to have little effect on the sporting life at Agder. There was a tradition in this region for certain sports, and when the increase of new WFS clubs started in 1930s the traditional sports were taken up. One exception to this was WFS-clubs taking up of volleyball, from the start a female sport. Despite the introduction of WFS clubs, especially during the 1930, Agder was in a national national perspective low with respect to participation in sport in the interwar period. One question related to this is also discussed in the article, and one obvious reason is the religious status of the region being a central part of the «Bible Belt» of Agder. Towards the end of the article

a hypothesis is tested: How did the many tiny, rural communities of Agder react to the introduction of sport by the two regional organizations? Were the people in these communities indifferent to who the organizers, the WFS or the NSO, were of certain reasons: The communities were small, they could hardly for a long time keep more than one organization and no matter who were in charge, sport was in any case sound and healthy. The hypothesis seems to be true for many of the tiny, rural communities. In the cities the atmosphere was different; the discussion and the fight for the right to use ski jumps and sports fields were fierce. One ended even in court.

Keywords

Workers sports, bourgeoisie sports, the Agder region, bible belt, class struggle

De karakteristiske trekkene ved den organiserte arbeideridretten i Agder, sammen med eventuelle forskjeller mellom de to arbeideridrettskretsene i de to fylkene, er tema for denne artikkelen. Det første arbeideridrettslaget med grunnlag i arbeiderbevegelsen, Kristiansand Arbeideridrettslag (Kristiansand AIL), ble dannet i 1923, men fristet en ensom tilværelse i regionen på grunn av sin fra tid til annen nære relasjon til Arbeidernes Idrettsforbund (AIF) som ble dannet i 1924. Så lenge Kristiansand AIL opprettholdt sitt medlemskap i AIF, ble idrettsforeningen nektet å delta i og samarbeide med idrettsorganisasjoner innen Norges Landsforbund for Idrett (NLI) som hadde blitt opprettet i 1919. Distriktsorganisasjonene innen idretten skulle styre og lede idrettsutviklingen i regionen.¹ Oppblomstringen av arbeideridrettslag knyttet til AIF kom helt mot slutten av 1920-tallet, etter initiativ fra Kristiansand AIL, og i henholdsvis 1930 og 1931 ble Vest-Agder og Aust-Agder arbeideridrettskretser opprettet.

I den videre framstillingen skal det blant annet rettes oppmerksomhet mot tre problemfelter. For det første skal vi se nærmere på hvordan arbeideridretten utviklet seg gjennom 1930-tallet. Hva skjedde i møtet med lagene og distriktsorganisasjonene under NLI? Ble arbeideridrettslagene parallellorganisasjoner til lagene under NLI ved at de utøvet de samme idrettene og aktivitetene som fantes i den ordinære idretten, eller ble arbeideridretten en mer sammensveiset bevegelse og alternativ til den ordinære idrettsbevegelsen med grunnlag i arbeiderbevegelsens normer, verdier og kultur; sunn og nyttig idrett båret fram av nye tanker og tiltak som masseidrett, der både kvinner og barn ble integrert med folkehelsen i fokus? Kampmotivet stod sterkt innen arbeiderbevegelsen gjennom mellomkrigstiden; det var viktig å bygge klassefølelse og klasseidentitet. Hvor sterkt stod dette innen arbeideridrettslagene og de to regionale arbeideridrettskretsene, og ikke minst hvilke spenninger og konflikter oppstod?²

Det andre problemfeltet er knyttet til Agder som en sentral del av det såkalte «bibelbeltet», der idrett ofte ble nedvurdert innenfor den lekmannsbaserte omvendelseskristendommen som rådet grunnen i mange lokalsamfunn i Agder i hundreåret fram til 1970. Hvordan har dette slått ut for oppslutningen om både NLI og AIF i Agder? I Kristiansand AILs tilfelle kan det forsiktig konkluderes med at idrettslaget ble sterkere diskriminert enn andre lag som ikke hadde grunnlag i arbeiderbevegelsen.

Til det tredje problemfeltet er det knyttet en hypotese som i denne sammenhengen skal testes ut: I de mange små og tette bygdelagene i Agder betydde det lite om det var arbeideridrettslag eller lag tilknyttet distriktsorganisasjonene innen NLI som drev idrettsaktivitet. Alle kjente alle, og idrett var sunn fritidsbeskjeftigelse uansett livssyn.

1. Justvik 2016.

2. Maurseth 1987: 519–531. Problemstillingene er hentet og utmyntet fra dette avsnittet.

Kilde og forskningssituasjonen

Under arbeidet med de to monografiene om idrettsutviklingen i henholdsvis Vest- og Aust-Agder, som utgjør det sentrale grunnlaget for artikkelen, var manglende primærkilder for arbeideridrettens utvikling en utfordring.³ For Vest-Agder fantes det bare protokoller for tre arbeideridrettslag; Kristiansand AIL, AIK Lund og Fagen 32, ingen protokoller for Vest-Agder Arbeideridrettskrets. For Arbeideridrettskretsen i Aust-Agder har det blitt bevart noen protokoller som har vært et sentralt grunnlag for framstillingen. Ut over dette finnes det ikke protokoller for de enkelte arbeideridrettslag. Protokollene for mellomkrigstiden for Aust- og Vest-Agder Distriktslag har også vært gjennomgått for å spore forholdet mellom de to regionale idrettsbevegelsene.

Aviser som primærkilde har bare i noen grad vært benyttet, men for Aust-Agders del må jubileumsskriftet for Idrettsklubben Trauma trekkes fram. Bind en av fire tar for seg blant annet mellomkrigstiden og baserer seg i all hovedsak på avisgjennomgang av de tre Arendals-avisene; *Vestlandske Tidende*, *Agderposten* og *Tiden*. Jubileumsskriftet for Trauma er noe langt mer enn en klubbhistorie ved at store deler av idrettsaktiviteten i fylket dekkes, men med særlig oppmerksomhet på Arendals-området.⁴ Kristiansands historie for første del av 1900-tallet må nevnes i forbindelse med dette temaet. Det meste av omtalen av arbeideridretten i denne boka er basert på punktstudier i Arbeiderparti-avisen *Sørlandet*.⁵

En sekundærkilde som har vært i utstrakt bruk, er jubileumsskriftene for de forskjellige idrettslagene i begge fylkene, samt artikler fra forskjellige historielag. Agders historie for perioden har også vært benyttet.⁶

De to sentrale oversiktsverkene om arbeideridrettsbevegelsen i Norge er Petter Larsens *Med AIF-stjerna på brystet* og Finn Olstads første bind av *Norsk Idretts Historie. Forsvar, sport, klassekamp 1861–1939*.⁷ Bind tre og fire i Arbeiderbevegelsens historie i Norge er også viktig i forståelsen av arbeideridretten.⁸ Noen studier tar for seg avgrensede felt knyttet til arbeideridretten: en studie av forholdet mellom Landsforbundet og Arbeideridrettsforbundet fra 1924–1936, en studie om forholdet mellom AIF og Røde Sportsinternasjonales og en studie av idrett og fritid fra mellomkrigstida der arbeideridretten i Telemark har et særlig fokus.⁹ De rene regionale studiene som finnes tar for seg arbeideridretten i Sør-Trøndelag, Nord-Østerdal, Salten, Varanger, Telemark og Aust-Agder.¹⁰

I de to oversiktsverkene av Larsen og Olstad nevnt innledningsvis er det svært få, om noen, referanser til arbeideridretten i Agder. Med unntak for Sørsdals studie, som Larsen av naturlige årsaker og Olstad muligens av utvalgsgrunner har latt ligge, hadde arbeideridretten på Sørlandet ingen andre studier. Mine tre arbeider, nevnt ovenfor, har bidratt til å utfylle bildet, men arbeidene har aldri blitt sett i sammenheng med det for øye å se hvilke trekk som kjennetegner arbeideridretten i Agder. Utgangspunktet er historikeren Per Maurseths analyse av arbeideridretten nasjonalt.¹¹

3. Justvik 2017; Justvik 2018.

4. Sandberg 1997.

5. Tønnessen 1974.

6. Masdalen 1991. Når det gjelder andre sekundærkilder, vises det til litteraturlistene i Justvik 2017: 570 ff. og Justvik 2018: 347 ff.

7. Larsen 1979; Olstad 1987.

8. Bjørnson 1990; Maurseth 1987.

9. Edin 1970; Halvorsen 2006; Hodne 1995.

10. Bonesrønning 1981; Tronsmoen 1981; Vasshaug 1985; Niemi 1992; Niemi 2014; Mæland 2008; Sørsdal 1984.

11. Tre av mine masterstudenter har de siste årene arbeidet med arbeideridretten i henholdsvis Telemark, Aust-Agder og Østfold. De to første er ferdigstilt – Nordbø 2021 og Røysland 2021. Masteroppgaven for Østfold planlegges ferdigstilt våren 2022. Nordbøs masteroppgave er nevnt i artikkelen, se note 41.

Sentrale trekk ved Agder-regionen

Gjennom 1800-tallet var tilflyttingen til kystdistriktene i Agder stor, mye på grunn av seilskutetidens blomstringstid. Omkring 1900 var denne over og det ble fart i utvandringen til Amerika. Mot slutten av 1920-tallet ble innvandringskvotene til USA kraftig redusert. Uten denne muligheten økte befolkningspresset på byer og bygder. Fra de kystnære områdene flyttet mange til andre deler av landet. I byene i Aust-Agder, Arendal unntatt, ble antall innbyggere redusert med en femtedel i perioden 1910–1946. Mellombygdene i Vest-Agder og skogsbygdene i Aust-Agder derimot fikk en god del tilflytting. Her ble jordbruksnæringen redningen for en god del mennesker, blant annet gjennom bureising.¹² Endringene i regionens næringsgrunnlag var en viktig årsak. Skipsfart og industri var i krise etter verdenskrigen, og kyststrøkene var særlig utsatt, noe som resulterte i svært få jobber for sjøfolket. I tillegg kom bankkrakkene, samt en industri som nesten stoppet opp.¹³ Det var ikke bare jordbruksnæringen som bidro til at mellombygdene fikk en økning i folketallet. Et annet forhold som ga et godt bidrag til økning i folketallet samt sysselsetting fra slutten av 1920-tallet, var valg av mellombygdene som trasé for Sørlandsbanen.¹⁴

Ser vi den demografiske utviklingen i Agder i perioden 1920 til 1946 under ett, stod folketallet i Aust-Agder på stedet hvil mens Vest-Agder hadde en viss stigning. For Aust-Agders del var ikke dette noe nytt og ble det heller ikke i fortsettelsen. I 100-årsperioden fra 1870 til 1970 stod folketallet i Aust-Agder nærmest på stedet hvil, omkring 75 000. Vest-Agder hadde omtrent samme folketall som Aust-Agder i 1870, men 100 år seinere var det omkring 45 000 flere vestegder.

Idrettsutviklingen i Agder er for en stor del fram til omkring 1900 knyttet til «turnvater» Joseph Stockingers innsats for å utbre turn og annen idrett.¹⁵ Organisert idrett fant man først og fremst i byene og det var de bedrestilte som drev med slikt. Med dannelsen av ski-klubbene Dristug i Åmli og Trauma på Tromøya i henholdsvis 1895 og 1896, registreres det at nye grupper i befolkningen – unggutter på bygda og arbeidere – var på vei inn i organisert idrett. Fram mot reorganiseringen av norsk idrett i 1919, med dannelsen av Norges Landsforbund for Idrett, fikk en rekke bygdelag i Agder idrettslag. En sentral faktor i dette var den nydannede Centralforeningen for Utbredelse av Idrett, dannet i 1893.¹⁶ Inn på 1900-tallet arbeidet Centralforeningen hardt for at idretten også skulle utbres på bygdene og sendte idrettsmisjonærer til hele landet, Agder inkludert. Miljøene de ofte søkte mot var de frilynte ungdomslagene, samt «idrætsinteresserede mænd», som oftest lærere. Introduksjonen av idrett i Vennesla utgjør et interessant tilfelle i denne sammenheng og kan vel karakteriseres som avantgarden for utbredelsen av idrett og idrettsorganisering. Kort tid etter at det frilynte ungdomslaget i Vennesla var dannet av en gruppering av unge menn, deriblant lærer Askjell Røskeland, stiftet den samme grupperingen Vennesla Idrettslag i 1896.¹⁷

12. Norges offisielle statistikk 1938. 372 bureisingsbruk med støtte fra staten ble opprettet i perioden i Agder.

I et notat fra historiker Johannes Torstveit skriver han følgende om bureisinga: «Vegårshei var den kommunen i Aust-Agder der bureisingsrørsla slo best til og ingen andre kommunar i fylket var i nærleiken av tal bureisingsbruk på Vegårshei.»

13. Røed 2009: 146–197. Industrialiseringen var svak i regionen ut over på 1900-tallet og arbeiderbevegelsen stod svakt.

14. Masdalen 1991: 11 ff.

15. Justvik 2018: 19 ff.

16. Centralforeningen for Udbredelse af Legemsøvelser og Vaabenbrug ble dannet i 1861 og ble i 1893 delt i to nasjonale organisasjoner: Det frivillige Skyttervesen og Centralforeningen for Udbredelse av Idrett.

17. Tønnessen 1946: 9 f.

Idrettsmisjonæren for Nedenes amt, skolebestyrer Bertel A. Grimeland, fant at idrettsengasjementet i denne delen av Agder var stort, mye takket være Stockingers innsats, og Grimeland motiverte for dannelsen av et «amtsidrætsforbund», noe han mente var realistisk i nær framtid.¹⁸

I 1906 reiste kaptein Henrik Angell til tolv steder lengre vest, deriblant fire steder på Lista-landet.¹⁹ Han opplevde at interessen for idrett var stor, men i de øverste bygdene i Setesdal fikk han syn for «en idræt, som er saa god og smuk, at den erstatter næsten al anden, og det er 'gangaren' og 'hallingen'. I de nationale danse har man den herligste gymnastik og plastik». Angell noterte også momenter som kunne bidra til å bremse idrettsglæden. Han registrerte stor emigrasjon og antok at nærmere halvparten av vernepliktig ungdom forlot bygdene. Dette hemmet utviklingen av idretten, mente Angell, som opplevde «den i enkelte bygder graserende pietisme [...] den slaar idræt som al anden ytring af sund, naturlig livsglæde ned». På et av stedene hadde spenningen mellom det frilynte og det kristne ungdomslaget vært så sterk at den lokale sersjant, etter alt å dømme utdannet på Underoffiserskolen i Kristiansand, ikke våget å bidra til gymnastikkvelder.²⁰

Ungdomslagene tok imot budskapet fra idrettsmisjonærene Angell og Grimeland, og Centralforeningen profiterte på dette ved at de to fylkesorganisasjonene av frilynte ungdomslag meldte seg kollektivt inn i Centralforeningen for Udbredelse af Idræt, og ble der til reorganiseringen av idrettsbevegelsen i 1919.²¹ Centralforeningen hadde sitt tyngdepunkt i det såkalte fjell- og fjord-Norge, men Agder overgikk alle amtene, foruten Søndre Bergenhus, på Vestlandet når det gjaldt tilslutningen av frilynte ungdomslag til Centralforeningen.²²

Spenningene mellom det frilynte og det kristelige ungdomslaget var ikke enestående og kan kobles til striden den lavkirkelige vekkelsesbevegelsen skapte mange steder i Agder gjennom en hundreårsperiode fram til 1970.²³ Historikeren Bjørn Slettan, som har studert vekkelsene i Agder på 1800-tallet, forteller at forsøket på å skape harmoni mellom pietistene og de frilynte i Agder «mislyktes fullstendig. I stedet for tilnærming ble det polarisering».²⁴ I de lavkirkelige og vekkelsespregede miljøene i Agder var det først etter annen verdenskrig at idretten ble stuert. Sportsutfoldelsen på søndagene var den viktigste innvendingen mot idretten, men å holde behørig avstand til de for kristne upassende miljøene der bannskap hørtes, alkohol ble benyttet og misbrukt, og dansen «gikk over tilje» til langt på natt, var også viktig. Til sist var det viktig å bevare sin kristne tro, idretten kunne bli for dominerende.²⁵

Idrettsorganiseringen i mellomkrigstiden i Agder

Våren 1919 ble Norges Landsforbund for Idrett (NLI) dannet etter et par ti-års uro med hensyn til idrettsorganisering.²⁶ Til å lede og utvikle idretten rundt om i landet ble distriktslag opprettet, for en stor del med fylkene som ramme. I Agder ble Vest-Agder Distriktslag for

18. Centralforeningens Årbok 1904: 83 ff. Grimeland har en flere siders artikkel om temaet «Idrætsarbeidet og ungdomslagene» der han utdyper sitt synspunkt om hvorfor idrettsarbeidet må tas opp av ungdomslagene. Justvik 2018: 59–60. Det gikk 15 år før et amtsidrætsforbund ble dannet, Aust-Agder Distriktslag for Idrett.

19. For mer om Henrik Angell se Andersen 2000.

20. Centralforeningens Årbok 1906: 112 ff.

21. Centralforeningens Årbok 1906: 196; Lande 1968: 26.

22. Olstad 1987: 170 ff.; Justvik 2017: 83 ff.

23. Repstad 2000: 99; Seland & Aagedal 2008: 37 ff.

24. Slettan 1992: 166 ff, 27 ff, 127.

25. Se Justvik 2012 for holdninger til idrett i Agder 1945–2000. Det skal ikke underslås at min empiri i stor grad er knyttet til Kristiansands-området.

26. Olstad 1987: 188–202

Idrett et noe større lag ved at Setesdalen organisatorisk ble lagt under Vest-Agder. Distriktslaget i Aust-Agder ble en god del mindre, selv om Vestmar ble overført til Aust-Agder. Kristiansand og Arendal var i april 1919 åsted for dannelsen av de to distriktslagene.²⁷

Fram til 1930, da de to arbeideridrettskretsene ble dannet, var medlemskap i et av distriktslagene i Agder det mest innlysende for alle idrettslag i tillegg til særforbundenes kretsorganisasjoner. Viktig for både idrettslag og kretser var at distriktslagene skulle lede idrettsarbeidet, og ikke minst at de satt på pengesekken. Det enkelte lag måtte betale en medlemskontingent både til distriktslaget og til særkretsene. Men dette ser ut til å ha blitt oppveid ved at lagene kunne påregne en, riktignok beskjedne, økonomisk støtte til opprustning av idrettsanlegg og innkjøp av utstyr. Midlene til dette – den såkalte Statsstøtten – ble tildelt distriktslagene fra Landsforbundet. Midlene var små, men de var der. I 1940 var alle kommuner i Agder representert i distriktslagene med minst ett idrettslag og dekket dermed hele Agder.²⁸

Et idrettslag med ski eller fotball på programmet måtte være medlem av både den regionale skikretsen og fotballkretsen for å få gå skirenn, delta i hopprenn og spille fotball i den lokale serien. Kristiansand AIL ble rammet av dette da idrettslaget i deler av 1920-tallet var medlem av AIF. Arbeideridrettslaget ble holdt utenfor.²⁹

De to arbeideridrettskretsene som ble dannet i 1930 og 1931 hadde i likhet med distriktslagene Kristiansand og Arendal som utgangspunkt. Kristiansand AIL hadde mot slutten av 1920-tallet drevet agitasjon for dannelsen av flere arbeideridrettslag, og høsten 1929 ble Sørlandets Arbeideridrettskrets dannet, riktignok bare med lag fra Vest-Agder.³⁰ I juni 1931 ble Aust-Agder Arbeideridrettskrets dannet i Arendal, et halvt år etter det første arbeideridrettslag Hauk – med AIFs Rolf Hofmo som initiativtaker. De to AIL-kretsene organiserte seg på en noe annen måte enn de to distriktslagene. Helt i tråd med arbeideridrettens prinsipper, var det ingen særforbund og særkretser for de forskjellige idrettene slik som i Landsforbundet og den borgerlige idretten, men utvalg knyttet til det enkelte lag eller krets. Når det gjelder arbeideridrettskretsene, ble Kristiansands arbeideridrettslag det sentrale i organisasjonen. I Aust-Agder finner vi en mer desentralisert struktur. De fire første årene fram til 1935 var de fleste av forretningsutvalgets medlemmer i Aust-Agder hjemmehørende i Arendals-området med arbeiderbastionen Eydehavn som hovedsete for styret. Eydehavn AIL var dannet allerede våren 1931, men hadde sin opprinnelse i det borgerlige arbeideridrettslaget Eydehavn IL fra 1916. Fra 1936 og fram til krigen dominerte bygdene Åmli og Dristug i Aust-Agder. Skulle utvalget fungere, måtte de geografiske avstandene mellom medlemmene være korte.

I begge disse periodene utvikles arbeideridrettens særegne kretsorganisering. Vi finner dette tydelig i Aust-Agder siden kildesituasjonen er best her. De to første årene brukes betegnelsen styremedlemmer, men deretter brukes begrepene utvalgsrepresentanter med ansvar for hver sin idrettsgrein. I 1933–34 var det fire idretter som hver hadde sin utvalgsrepresentant. Her tenkte man på samme måte som med den totale styresammensetningen – alle utvalgsmedlemmene måtte komme fra et avgrenset geografisk område. Lars Nord var utvalgsrepresentant for ski. Han hadde en fortid som skihopper og hadde kommet med Sør-

27. Justvik 2017: 92 f.; Justvik 2018: 59 f.

28. Justvik 2017: 92 ff.; Justvik 2018: 60 ff.

29. Kristiansand AIL fikk ut på 1920-tallet noe støtte til tross for medlemskap i AIF. Arbeiderklasse-klubben Vennesla Idrettslag støttet arbeideridrettslaget da det ble søkt opptak i Vest-Agder Fotballkrets. Underoffiserskolens Idrettslag, som for en stor del bestod av bonde- og arbeidergutter fra Agder og Telemark, var hjelpsomme da Kristiansand AIL hadde behov for treningsarealer for friidrett. Justvik 2016: 67–84. Fra 1925 var tre seinere norgesmestre innen friidrett medlemmer av Underoffiserenes idrettslag: Sigurd Dahle fra Sønedeled (kulestøt), Olav Måmoen fra Åmli (ti-kamp) og Konrad Flørenes Hauge fra Eide ved Lillesand (110 og 400 meter hekk) (Justvik 2018: 109 f.). Dette understreker at den eneste mulige måten å nå opp i idrett, var å tilhøre Distriktslagets organisasjon.

30. *Arbeideridrett*, 22. september 1930.

landsbanen til Vegårshei som anleggsarbeider og smed.³¹ Godtfred Lorentsen fra Dristug var utvalgsrepresentant for friidrett, habil friidrettsutøver i løpsøvelser gjennom 1930-tallet. De to andre utvalgene var innenfor svømming og fotball.

Mot slutten av 1930-tallet var det blitt opprettet et skøyte- og et sykkelutvalg i Aust-Agder, i tillegg til et utvalg for bedriftsidrett og et for nettbull. Vi registrerer at seks av idrettene er parallelle med distriktslagets idretter, mens bedriftsidrett og nettbull kan knyttes til arbeideridretten som alternativ.³² Distriktslaget var på ingen måte opptatt av bedriftsidrett, heller ikke «jenteidretten» nettbull. På dette området var arbeideridretten i Agder i front nasjonalt.

Arbeideridretten i Agder var noe annet – et alternativ – til den borgerlige idretten rent organisatorisk og var et viktig argument for allsidig idrett, ikke fokus på én enkelt idrettsgren. Den enkelte idrett skulle være innordnet i den enkelte klubb og ikke ha linjer til forbund og særkretser som bare satset på én idrett. Dette var fra AIFs ledelse viktig, lokalt ble dette organisatorisk gjennomført. Men det er usikkert om det hadde noe å si for den enkelte idrettsutøver som enten var med i arbeideridretten eller i borgerlige idrettslag. Når det gjaldt hvilke idretter som ble dyrket, har vi sett at det er parallellitet mellom arbeideridretten og den borgerlige idretten. Til dette siste fantes det ett unntak: Ingen av distriktslagene hadde sjakk på programmet. Det var det bare Aust-Agder Arbeideridrettskrets som hadde – Arbeidernes Sjakkklubb i Arendal med på det meste 27 medlemmer.³³

Her er det stappfullt på idrettsplassen «Idda» under 30- og 17-kilometer langrenn i Norgesmesterskapet på ski i Kristiansand, 5. mars 1939. Foto: Oddersjaas album / Statsarkivet i Kristiansand / Riksarkivet

31. Smeden Lars Nord var fra Skafså i Telemark med arbeidserfaring fra gruvene på Åmdals verk og på Rjukan. Han fikk arbeid på jernbanelinjen da Sørlandsbanen skulle fullføres fram til Kristiansand. Smeden med familie bosatte seg på Vegårshei, men like før krigen flyttet familien til Øyslebø. Både Lars Nord og hans sønn ble jernbanearbeidere livet ut. Lars Nords sønnesønn, Ole Tom Nord, er den eneste fra Agder som har blitt norgesmester i skihopping – i 1960.

32. Justvik 2018: 342.

33. Justvik 2018: 127.

Idretten i Agder – en massebevegelse?

Litt inn på 1920-tallet var bare 2,5 prosent av Agders befolkning organisert i idrettslag. Til sammenligning var 8,5 prosent av nord-vestlendingene i Møre og Romsdal organisert i idrett. Fram mot krigen økte organisasjonsprosenten, samlet for «borgerlig idrett» og arbeideridretten til i overkant av 6 prosent. Nasjonalt var prosenten på 10. Nærmere 10 000 egder var i 1940 medlemmer av et idrettslag, 6000 i Vest-Agder og nærmere 4000 i Aust-Agder. I Vest-Agder var bare litt over 1000 av de 6000 knyttet til arbeideridretten, i Aust-Agder sognet omtrent 1300 av de nærmere 4000 til arbeideridretten. Relativt sett stod arbeideridretten sterkere i Aust-Agder enn i Vest-Agder.³⁴

Antall arbeideridrettslag var høyere i Aust-Agder enn i Vest-Agder, noe som for en stor del skyldtes at byggingen av Sørlandsbanen gjennom fylket var på sitt mest intense fra slutten av 1920-tallet og fram til 1938 da banen ble åpnet. Mange arbeideridrettslag ble dannet langs linjen. Fra oppstarten av arbeideridretten i 1931 var det Arendals-området som var først ute, siden kom byene med, parallelt med arbeideridrettslagene langs Sørlandsbanen, Arendalsbanen og Treungenbanen. På denne måten ble så å si hele arbeideridrettskretsens geografiske område dekket med idrettslag.

Dette var ikke tilfelle med arbeideridretten i Vest-Agder. Setesdalen tilhørte arbeideridrettskretsen i Vest-Agder, men bare ett arbeideridrettslag var dannet i dalen, Evje AIL. Vest for Kristiansand fantes det lag i Mandal og i Farsund. Langs Jærbanen fra Rogalands grense mot Kristiansand var det enkelte lag, i Kvinesdal tre, grunnet de lange geografiske avstandene lenger øst, samt arbeideridrettslag i Konsmo og Laudal. Kristiansand var sentrum for arbeideridretten i vest.³⁵

Idrettshistoriker Finn Olstads konklusjon etter gjennomgangen av oppslutningen om idretten i mellomkrigstiden var: «Idretten var på vei til å bli en massebevegelse.»³⁶ I absolutte tall er dette neppe en riktig betegnelse på den organiserte idretten i Agder. Arbeiderne hadde lenge vært med i idretten i Agder, ovenfor har flere klubber vært nevnt, for eksempel Vennesla IL, Trauma og Dristug. Men på dette feltet har nok arbeideridretten bidratt til å få flere ut på idrettsbanen. Geografisk spredte idretten seg sterkt gjennom mellomkrigstiden. Arbeideridretten bidro godt til dette, ikke minst i Aust-Agder, ved at arbeideridrettsklubber ble dannet der idrettsbevegelsen tidligere ikke hadde hatt noen organisasjon.

Idrettslaget for alle?

Gjennom bygginga av Sørlandsbanen kom det mange anleggsarbeidarar til Hynnekleiv og grenedene rundt i slutten av 20-åra og starten av 30-åra. Dei budde i brakker eller leigde husrom av bygdefolket. Forholdet mellom arbeidarane og bygdefolket var godt, sjølv om dette var ei tid med hard klassekamp.³⁷

34. Justvik 2018: 64.

35. Justvik 2020: 124–147. I denne artikkelen finner jeg det samme mønsteret for den generelle idrettsutviklingen i Agder som er avdekket her for arbeideridretten. Kristiansand var motoren i utviklingen av arbeideridretten i vest, også innenfor Distriktslaget. I øst var utviklingen av arbeideridretten i større grad lagt til andre steder enn i Arendal. I Distriktslaget i øst fantes det sterke, små og tette idrettsmiljøer spredt ut over, og disse ble toneangivende i idrettsutviklingen. Her kan nevnes Vegårshei, Songe ved Tvedestrand og Åmli. Av nyere dato, etter krigen og helt fram til i dag finner vi en del av de indre bygdenes idrettslag, Mykland, Dristug, Herefoss, Vegusdal og til sist Birkenes som sammen har gjort furore både nasjonalt og internasjonalt innen langrenn, friidrett og til sist skiskyting. Den som satte det hele i gang var sønn til en av dem som kom med Sørlandsbanen og bosatte seg på Herefoss, Reidar Andreassen, med gull på femmila i 1958 og 1960. Allsidighetspokalen Egebergs Ærespris fikk han i 1964 for både på ski og i friidrett.

36. Olstad 1987: 257 ff.

37. Idretten i Mykland (u. å), *Hynnekleiv AIL*.

En av disse anleggsarbeiderne, den 18-årige stikkingsassistenten Hans Øien, kom til Hynnekleiv allerede i 1927. Han var en dyktig skihopper og fotballspiller og engasjerte seg i det lokale Mykland Idrottslag.³⁸ Klassetilhørigheten som anleggsarbeider førte ham inn i Arbeiderpartiet, og da arbeiderungdomslaget «Freidig» ble dannet høsten 1932 med 35 medlemmer, ble Hans Øien lagets første formann. Det lokale frilynte ungdomslaget «Malm» syknet etter kort tid hen – det fantes ikke nok ungdom til å holde liv i laget. Litt over en måned etter stiftelsen av arbeiderungdomslaget ble Hynnekleiv Arbeideridrettslag dannet med 22 medlemmer, og på slutten av året ble laget innmeldt i Aust-Agder Arbeideridrettskrets som det 14. lag i kretsen. Laget hadde gode skihoppere, men det var fotball og skøyter som var de store idrettene. Av andre idretter som ble drevet var friidrett, marsjkonkurranser og tautrekking. Hans Øien, sammen med andre anleggsarbeidere forlot Hynnekleiv i løpet av 1936, og med dem forsvant arbeideridrettslaget.

Historien om Hans Øien og Hynnekleiv Arbeideridrettslag er ikke unik. Gjennom Vegusdal skulle det bygges to stasjoner, Oggevatn og Fidjetun. Arbeidet med bane og stasjoner startet i 1926 og ble ferdigstilt noen år inn på 1930-tallet. Grenda Skreros ble sentrum den første tiden med et yrende liv og nærmere dobling av innbyggertallet.

Hovedkontoret for jernbaneutbyggingen lå på Skreros. I tillegg ble det satt opp ei 16-manns arbeidsbrakke og en ingeniørbolig. Men langt de fleste arbeiderne på banen fikk husrom og leide seg inn på gårdene som lå i rimelig avstand til anlegget. Det sosiale livet fikk et solid oppsving: «Det ble danset på en tribune ved Skrerosvingen, på låven til John Skreros og på «Flekken» ved Skreros grustak.» Sankt Hansaften ble brennbare etterlatenskaper fra jernbaneanlegget fraktet med anleggsferja til en holme i Lølandsfjorden. Bål ble bygget og feiringen fortsatte til den lyse morgen. Noe som kunne minne om et ungdomslag, Skreros Selskapelige Klubb, ble dannet og fungerte en lengre tid. Når det gjelder idrettslag, ble det drevet aktivt innen Vegusdal IL og Gry AIL. Kontroverser berettes det ikke om i denne sammenhengen heller.³⁹

Fra 1932 til 1936 var det tre arbeideridrettslag i Vegårshei kommune, AIL Jerv, Ubergsmoen AIL og Vegårshei AIL. I møte med det borgerlige Vegårshei IL som hadde hatt en solid posisjon i bygda siden stiftelsen i 1902, er det ingen kontroverser å berette om ifølge kildene, verken om idrettsplasser eller hoppbakker. I 1936 ble de tre arbeideridrettslagene slått sammen som en konsekvens av at anleggsarbeiderne på Sørlandsbanen dro videre vestover. Smeden Lars Nord var en av disse. Han har vært nevnt ovenfor som utvalgsrepresentant for ski i Aust-Agder Arbeideridrettskrets, i Vegårshei var han første formann i Vegårshei AIL fra 1932. Vegårshei IL fungerte godt og etter lengre tids planlegging ble det populære Fjellmannsløpet, et skiløp over 4 mil med oppakning på 5,5 kg, arrangert for første gang i 1936 – på Palmesøndag. Hvorvidt også medlemmer fra arbeideridrettslagene deltok vites ikke, men fra 1939 var det kvinnelige deltakere. I 1941 ble de to lagene slått sammen, et forhold som peker på at det ikke var behov for to lag på et lite sted som Vegårshei der skiidrett stod i fokus.⁴⁰

38. Justvik 2018: 340. Idrettslaget var betalende medlem i Distriktslaget fra 1924 til og med 1927. «Protokollen er taus frå 1932. Då overtok Risdal Skiklubb og Hynnekleiv Arbeideridrettslag idrettsaktiviteten i bygda» (Idretten i Mykland (u. å.), *Mykland Idrottslag*).

39. Engesland 2002: 383ff.

40. Hommelsgård et al. 2002: 2, 7. Se også «Tabell 3D Lag, medlemmer og (fagorganiserte) i AAAIK, 1935–1939» i Justvik 2018: 127. For 1936 står de tre arbeideridrettslagene oppført med totalt 157 medlemmer. Året etter, da fusjonen var gjennomført og bare ett arbeideridrettslag, var medlemstallet 44. Siste året i tabellen er medlemstallet 37.

Hvorfor utviklet det seg slik i bygdene og miljøene langs Sørlandsbanen? Miljøene var små i utgangspunktet, og tilflyttingen var ikke større enn at det var mulig å integrere tilflytterne som i stor grad var tilfelle i Vegusdal. På Hynnekleiv ble det arbeiderbevegelsens organisasjoner som i stor grad tok over, det var ikke plass til alle organisasjonene, og ungdomslaget «Malm» måtte innstille. Vegårshei representerer en tredje variant: Tre arbeideridrettslag og et veletablert og aktivt Vegårshei IL i skjønn harmoni. Det kunne skape store og sterke konflikter med stor grad av polarisering skal vi se. Men ikke over alt. Mange steder, særlig i de indre bygdene, hadde det ikke vært noe videre idrettsorganisering siden den hadde blitt etablert sentralt i kommunen. I den langstrakte kommunen Kvinesdal i den ene enden av Agder og i Froland i Aust-Agder ble det etablert flere arbeideridrettslag utover på 1930-tallet. Slike mindre lag ble viktige for idrettssatsingen på steder der det ikke hadde vært noe videre av idrett. Det førte ofte til at slike lag appellerte til flere enn arbeiderungdommen. Ideologiske markeringer ble nedtonet i slike bygdelag. Folk måtte ha med hverandre å gjøre, og idrett var flott idrettsutfoldelse uansett hvilket lag som drev idretten. Idrettene var, som vi har sett, langt på vei de samme enten det var arbeideridrett eller borgerlig idrett – arbeideridretten tok skikken på stedet. Heller ikke de kristelige miljøene ser ut til å ha reagert negativt på idrettsaktiviteten. Fjellmannsløpet fra Vegårshei til Treungen gikk av stabelen på Palmesøndag, uten at noen tilsynelatende reagerte negativt på dette.

Historikeren Lars Øygarden Nordbø har i sin masteroppgave om arbeideridretten i Vestmar, et område som på slutten av 1930-tallet ble overført til Arbeideridrettskretsen i Aust-Agder, merket seg at arbeideridrettslaget Kroken IL oppstod i det han karakteriserer som en tilnærmet sosialdemokratisk monokultur. Arbeiderbevegelsen fikk like inn på 1900-tallet oppslutning i området, og da arbeideridrettslaget ble dannet i 1933, som det første idrettslaget overhode, var dette idrettslaget for alle idrettsinteresserte i området. Jernbanearbeiderne var de viktige igangsettere, og mye av idrettsaktiviteten, deriblant friidretten, ble gjennomført på stasjonsområdet på Neslandsvatn. Nordbø finner ingen spenninger i laget med bakgrunn i at dette var et arbeideridrettslag, men spenningen oppstod da kommunestyret med arbeiderpartiordfører bevilget en betydelig sum til opparbeidelse av idrettsplass. Landsforbundet reagerte kraftig på dette og mente det var utilbørlig at et arbeideridrettslag ble prioritert.⁴¹

På mange av de mindre stedene langs Sørlandsbanen ble arbeideridrettslagene verken parallelle lag eller alternative lag, snarere lagene for alle der arbeideridrettens retorikk var nedtonet. Men slik var det ikke over alt, det oppstod sterke spenninger flere steder utover på 1930-tallet.

Klassekampen og spenningene – i avisspaltene, om idrettsplassen og i hoppbakkene

I januar 1929 var det sammenkalt til et møte på Folkets Hus i Eydehavn der det ble diskutert dannelse av et arbeideridrettslag i Arendals-området. 20 mann møtte opp, en av disse var Bernhard Berthelsen, formannen i borgeridrettsklubben i området framfor noen, Grane. Etter møtet skrev han et innlegg som ble sendt alle tre lokalavisene der han advarte mot splittelse av små miljøer. Referatet fra møtet i Arbeiderparti-avisen *Tiden* påpekte manglende klassenøytralitet i Norges Landsforbund for Idrett der formennene tilhørte middelklassen og overklassen. Videre ble det minnet om tidlig 1920-tall med NLI som rekrutterer av strei-

41. Nordbø 2021: 51 ff., 103 ff.

kebrytere. Den konservative avisen *Vestlandske Tidende* responderte med følgende på første side i avisen: «Skal Grane splittes?» Videre ble det hevdet at arbeideridretten bestod av «... alle de kommunistiske idrætsfolk som tilhører Arbeiderpartiet og som i givet tilfælde skal optræ som stormtropper under revolusjonsforsøg.»⁴²

Retorikken i avisene var skarp, men det gikk enda to år etter møtet på Folkets hus før det første arbeideridrettslaget ble dannet, Hauk AIL. At ikke flere av de vel etablerte lagene meldte overgang til arbeideridretten, ble omtalt i Tidens spalter. I løpet av 1931 ble det klagd over at ikke flere av både Grane- og Trauma-medlemmene hadde meldt overgang «... endskjønt endel står tilsluttet både ungdomslag og fagbevegelse.»⁴³ Dette gjaldt ikke minst i Trauma der det fantes aktive fagforeningsledere. Som tidligere nevnt var Trauma tradisjonelt for en arbeideridrettsklubb å regne, derfor var *Tiden* lenge opptatt av laget og refererte flittig fra det som skjedde med den. Siden heter det hos Sandberg (1997) at ut over på 1930-tallet ble avisen mer opptatt av å referere arbeideridrettsklubbenes gjøren og laden. Klassebevisstheten stod sterkt i Tidens reportasjer.

Det var ikke bare i spaltene i avisen at det kunne bli høylytt. Kampen om trenings- og konkurransefasiliteter, som borgeridrettsklubbene hadde eiendomsrett til, kunne bli særdeles bitter. I Arendals-området var Grane eier av de to eneste brukbare idrettsplassene, Skydebanen og Myrene. Etter en større renovering og ombygging av Skydebanen fram til 1932, med kommunale tilskudd, støtte fra næringslivet og solid dugnadsinnsats, fant Grane ut at Myrene skulle selges.⁴⁴ Da det i juni 1933 skulle arrangeres friidrettsstevne i Arendals-området i regi av Arbeideridrettskretsen, ble det ble søkt om å leie Myrene. Grane avslo med henvisning til Landsforbundets regler om å nekte leie til arbeideridretten. *Tiden* reagerte med en artikkel i avisen under overskriften «Smålig opptreden av idrettsklubben Grane». Under en fotballkamp mellom Storm og Grane ble artikkelen delt ut som flyveblad. *Vestlandske Tidende* svarte umiddelbart og minnet om straffelovens § 428 som forbød å utgi trykte skrifter som ikke anga navn og trykkested.

Granes kreditor i forbindelse med opparbeidelsen av Skydebanen var Arendals Sparebank, og banken ble i første omgang eier av Myrene. Men en klausul heftet ved banen og både Grane og Landsforbundet stod inne for denne: Myrene skulle ikke selges til noe arbeideridrettslag og den skulle ikke brukes til idrett. Myrene-saken ble også omtalt i AIFs organ, *Arbeideridrett*, og overskriften i bladet viser til fulle hvor giftig og uforsonlig saken ble opplevd: «Landsforbundet i åpen kamp mot AIF. Landsforbundet: Utklekningsanstalt for streikebrytere og fascister. Landsforbundet: Quislings 'arbeidsplass'»⁴⁵ Presset på Grane og Landsforbundet ble for sterkt, Hauk AIL fikk kjøpe Myrene for kroner 5000.⁴⁶

Skidrett stod sterkt i Agder, og arbeideridrettslagene var raske til å ta opp både hopp og langrenn. Langrenn var relativt enkelt å arrangere da det ikke krevde anlegg. Hoppbakkene hadde i løpet av de siste tiårene blitt bygd ut og modernisert. Songe Skiklubb hadde fått bygd en flott hoppbakke, og i 1923 ble det første landsrennet i Agder arrangert, endatil med kongelig deltakelse. Striden om Myrene har vi sett ble stri, men kampen om hoppbakkene ble striere. Den skarpeste konflikten på dette området oppstod i det sterkt klassedelte Åmli kommune om eiendomsretten og bruksretten til Dristugs eiendeler. Splittelsen i Dristug i 1932 resulterte i to små idrettslag, arbeideridrettslaget som det største og i idrettslig forstand

42. Sandberg 1997: 116.

43. Sandberg 1997: 140 f.

44. Sandberg 1997: 153 f.

45. *Arbeideridrett*, 15. august 1933.

46. Sandberg 1997: 164.

det mest suksessrike gjennom 1930-tallet. Det første større arrangement i Dristug AILs regi var et kombinert renn med både langrenn og hopp, sistnevnte øvelse i en av de største og beste bakkene i Aust-Agder – Hauglandsbakken. På forhånd hadde arbeideridretten annonsert med at rennet var for hele Agder, men bare medlemmer av Arbeiderpartiet eller fagforeringsmedlemmer fikk delta. 90 hoppere meldte seg, og til tross for at sperringer var satt opp i selve bakken, ble rennet gjennomført. Etter denne episoden ble kampen om eiendomsrett til Hauglandsbakken og andre eiendeler i klubben tatt til retten og endte opp i Høyesteretts Kjæremålsutvalg. Nedenes herredsretts domsslutning ble stående og AIL Dristug måtte skifte navn til Varde AIL, tilbakeføre alle eiendeler, både Hauglandsbakken og idrettsutstyr og betale ei bot og saksomkostninger. Arbeiderbladets første side hadde følgende oppslag etter domsslutningen: «Den politiske dom i Dristugsaken. Den foreløbige seier i rettslokalet en Pyrrhus-seier for det borgerlige mindretall. Rettsapparatet som borgerlig idretts tilfluktsted etter sportslig nederlag.» Tiden kalte dommen en ren politisk dom, en klassesdom.⁴⁷

Samme vinteren som konflikten i Hauglandsbakken inntraff, oppstod den første store konflikten om hoppbakkene i Kristiansands-området. Kristiansand Arbeideridrettslag skulle arrangere sitt første hopprenn i lagets historie, etter all sannsynlighet i hoppbakken Klappane. Det var den hegemoniske klubben i Vest-Agder, Oddersjaa, verdens eldste klubb med sammenhengende historie fram til i dag, som eide de tre sentrale bakkene i Kristiansand; Tinnheia, Suldalen og Klappane. I Kristiansand AILs første halvårsprotokoll for 1933 heter det:

Den borgerlige skiklubb «Oddersjaa» forsøkte med alle mulige midler å hindre rennet, men dette mislykkedes helt. De negtet laget bakken, men idrettslaget okkuperte den, og rennet blev efter omstendighetene meget vellykket.

Første stikk gikk til Kristiansand AIL. Året etter heter det at Kristiansand AIL «hadde også i år tillyst skirenn i Klappane». Oddersjaas mottrekk mot arrangementet var å sperre av bakken – med kjettinger. Disse kan ikke ha hatt den store betydning siden rennet ble avlyst på grunn av mangel på snø. Året etter ble det unødvendig å risikere å måtte okkupere bakken eller bli møtt med kjettinger, for arbeiderklubbene med Fagen 32 i spissen fikk sin egen hoppbakke på «Glitre», på Dalane nord for byen. 10. mars 1935 ble Storheia innviet med et lengste hopp på 47,5 meter. Rennet denne dagen samlet 3000 skuelystne og ble grundig referert i avisen Sørlandet.⁴⁸

I dette avsnittet har vi sett hvordan polariseringen mellom borgeridretten og arbeideridretten tiltok ut over på 1930-tallet. Retorikken og ordbruken i partipressen var skarp. Dette viser seg i disputtene mellom den konservative Vestlandske Tidende og Arbeiderparti-avisa Tiden, ikke minst i forbindelse med arbeideridrettslaget Hauks ønske om å leie, noe seinere kjøpe, en av idrettsplassene borgeridrettslaget Grane hadde hånd om. Det forteller mye om Granes posisjon at klubben kunne stille premisser for klubbens bank for bruk og eiendomsforhold til Myrene idrettsplass. I Kristiansand prøvde Oddersjaa ved to anledninger å holde arbeideridretten unna hoppbakken Klappane. Arbeideridretten bøyde av og bygde sin egen bakke. En delvis parallell var kampen om Hauglandsbakken. Det var uaktuelt å bygge en ny bakke for arbeideridretten i Åmli. Gjennom et demokratisk flertallsvedtak hadde Dristug gått inn i arbeideridretten. Eiendomsretten til bakke og eiendeler ble brakt inn for retten, arbeideridretten tapte på alle punkter.

47. Justvik 2018: 128 ff.

48. Justvik 2017: 151 ff.

30- og 17-kilometer langrenn på idrettsplassen «Idda» under Norgesmesterskapet på ski i Kristiansand, 5. mars 1939. Foto: Oddersjaas album / Statsarkivet i Kristiansand / Riksarkivet

Folkehelse, masseidrett og kvinneidrett

Folkehelseaspektet ved arbeideridretten ble i kildene regionalt lite berørt. At det kunne være et underliggende motiv er ikke usannsynlig, men særlig framtrødende var det ikke. Masseidrett har vært kommentert ovenfor, og vi har sett at arbeideridretten spredte seg til store deler av fylkene, bredest i Aust-Agder. Heller ikke borgeridretten nådde ut til det brede lag av folket. Barna ble i liten grad tilgodesett i de to bevegelsene i Agder.

Det kan ikke stikkes under en stol at det maskuline innslaget i arbeideridretten er massivt. Dette til tross, allerede våren 1931 ble ei damegruppe i Kristiansand Arbeideridrettslag dannet. Det sentrale kvinneutvalget i AIF kom først i 1935. Et par måneder før dannelsen av en egen Arbeideridrettskrets i Aust-Agder holdt formannen i Sørlandets krets av Arbeidernes Idrettsforbund et foredrag om «dameidretten innenfor Arbeidernes Idrettsforbund». Damene selv besluttet å danne en gruppe og bestemte i det samme møtet å velge et styre med formann, sekretær og kasserer – alle kvinner. 25 damer meldte seg inn i gruppen denne kvelden, og de tok som første sak stilling til hva slags drakter de skulle bruke. Året etter hadde antall medlemmer i gruppa langt på vei tredoblet seg og i arbeideravisa Sørlandet omtales 1932 som et kronår. Siden ties det om aktivitetene og medlemskapet til kvinnene.

I Aust-Agder, spesielt i de indre bygdene var situasjonen en noe annen utover 1930-tallet, i første omgang innenfor skiidrett. Antallet aktive jenter ble aldri høyt, men i *Tiden* fra mars 1937 finnes et referat med overskriften: «Jentelangrenn i Åmli.» Distansen var på 5 kilometer og det ble konkurrert i to klasser, over og under 16 år. Fra 1936 ble Fjellmannsløpet arrangert av Vegårshei Idrettslag, ikke et av de tre arbeideridrettslagene på Vegårshei. Løpet gikk fra Vegårshei til Treungen, 40 km med 5,5 kg på ryggen. Bare menn deltok på denne styrkeprøven de første årene, men i 1939 dukket første kvinne opp, Ingebjørg Skeimyr fra Åmli. Året etter gjennomførte 84 menn og 4 kvinner.

Den som vågde mest innenfor skiidretten var hopperen Tomine Flåt fra Flatebygd ved Evje.⁴⁹ Første gang vi treffer på henne i avisspaltene er da hun som 18-åring, i 1934, deltok i Hauks vårrenn i Bjønnesbakken:

Til rennet var også påmeldt en kvinnelig deltaker, nemlig Tomine Flaatt fra Evje AIL. Det var jente som kunne hoppe på ski. Da hun stod på toppen av bakken og startsignalet gikk, trakk hun lua godt fast på hodet, så bar det i vei i god fart. Publikum begynte allerede fra starten med sin applaus. Ut fra hoppet i fin stil og fikk nedslaget med 34 meter i flott stående stilling. Spørr om begeistring fra publikum. Folk kastet sine luer og hatter i været og gav også sin begeistring tilkjenne med kraftige hurrarop som ljomet i Bjønnesbakken. Og da 2. omgang gikk for seg med samme flotte resultat for Tomine, var begeistringen enda større. Musikkorpset spilte en feiende marsj og deretter «Ja vi elsker» som publikum hørte på med blottede hoder ...⁵⁰

Året etter var Tomine Flåt på plass i Vennesla AILs jubileumsrenn i Bjorlibakken. Referenten fra arbeideravisen *Sørlandet* var imponert, overskriften i avisen taler for seg: «Sørlandet har fått sin Johanne Kolstad.»⁵¹ Johanne Kolstad var en av flere foregangskvinner og frontfigurer for hoppidrett på 1930-tallet på Østlandet. Karin Berg har skrevet om disse kvinnene, men Tomine Flåt nevnes bare med en kort setning.⁵²

I rennet i Bjorlibakken klaget Tomine på farten i ovarennet – hadde denne vært høyere kunne hun ha tøyd seg over 30 meter. Da Storheia-bakken ble åpnet i mars 1935 hevdet det at Tomine Flåt var prøvehopper, foran 3000 tilskuere, men det går ikke fram av referatene. Året etter var det nytt renn i Storheia, denne gang med Tomine som ordinær deltaker.⁵³

Først helt mot slutten av 1930-tallet introduseres en idrett som virkelig setter kvinneidretten i Agder på kartet.⁵⁴ Som nevnt ovenfor ble det sentrale kvinneutvalget i AIF dannet i 1935 med det formål at kvinnene skulle inn i de fleste mulige idretter. Rolf Hofmo var engasjert i spørsmålet og ville ha en plan for kvinneidrett. I mars 1936 var det møte i kvinneutvalget og nettbball var tema. Hofmo hadde nylig vært i Sovjetunionen og blitt kjent med spillet. Noe seinere på våren 1936 ble en rettleidning for nettbball sendt til alle arbeideravisene, og i slutten av juni stod dette på prent i *Tiden*.

I 1938 ble et nettbballutvalg opprettet i Arbeideridrettskretsen i Aust-Agder, med tre medlemmer fra Morild (Åmli), to menn og en kvinne. Utvalget inviterte den første volleyballinstruktøren i landet, Ambjørg Bråthen, til Aust-Agder. Morild og Varde (AIL Dristug hadde blitt fradømt retten til navnet) var de eneste lagene som tok imot innbydelsen. I første omgang var oppslutningen dårlig og dette fikk en av Vardes og Aust-Agder Arbeideridrettskrets sentrale tillitsvalgte, Kristian Blødekjær, til å reagere med et innlegg i *Tiden*. Han innledet med å anklage lagene for å være svært så velvillige når det gjelder de voksne menn og deres interesser, som for eksempel fotballen

49. Tomine Flåt er nevnt med en setning i Berg 1998: 73. Audnedal Historielags Årbok for 2015 inneholder artikkelen «Tomine Flåt Håland – gledesspreder og omsorgsmenneske». Her får vi et portrett av Tomine Flåt som ikke bare retter søkelyset på skiidrett.

50. Sørsdal 1984: 54. Sitatet er etter alt å dømme fra *Tiden*.

51. *Sørlandet*, 18. mars 1935.

52. Berg 1998: 73. Her nevnes også en annen hopper, Ragnhild Fuskeland, fra Songdalen utenfor Kristiansand.

53. Justvik 2018: 134 f.

54. Rafoss 1999. Del tre i artikkelen har overskriften «Klubber 'inne i granskauen' – Åmli et ulikt case»: 281 f.

... men når det er noko som i fyrste rekkje interesserar barna og dei kvinnelege – nei då får det heller vere, sjølv om heile kostnaden bare er ophaldet til instruktøren. Laga bør snart innsjå at denne låma å ta omsyn til dei vaksne mannlege – den fører ikkje fram. Me må ha gjentene med ikkje berre som kaffikokarar og loddselarar, men som aktive idrottsfolk. Me må ha barna med oss, for det er framtida.⁵⁵

Dette var et slag for masseidretten i AAAIK. Om Åmli heter det: «her var det masseidretten som stod i høgsetet».

I slutten av september 1938 ble det til tross for en kort historie i Agder arrangert Sørlandsmesterskap i nettbball på Mosberg (Åmli). Etter å ha vært i Aust-Agder dro Ambjørg Bråthen til Vennesla. Her slo nettbball an, og i mesterskapet på Mosberg møtte et jente- og et guttelag fra industribygda i Vest-Agder. Fra AAAIK møtte Varde og Morild, men også Gjerstad og Vegårshei. Hvem som ble Sørlandsmester dette året, vet vi ikke. Det finnes ingen dokumentasjon.

Iherdig agitasjon våren 1939 førte til at flere lag tok inn nettbball, deriblant Express, eller Fjære AIL, som det het så seint på 1930-tallet. Til Neslandsvatn og til Gjøvdal ble det sendt instruktører. Tiden refererte følgende om treningsiveren i lyse vårkvelder: «både Varde og Morild har måtta kjøpe seg nye nettbballar i år. Treninga går med liv og lyst kvar kveld, og då må det noko til for å halde ut».⁵⁶

Sammenfatning

De tre problemfeltene som har blitt behandlet i artikkelen har for det første vært knyttet til arbeideridrettens forhold til lagene og distriktsorganisasjonen under Norges Landsforbund for Idrett. Ble arbeideridrettslagene og de to arbeideridrettskretsene parallellorganisasjoner som ble organisert og drev med de samme idrettene som lagene og kretsene under NLI, eller ble arbeideridretten en mer sammensveiset bevegelse og et alternativ til den ordinære idrettsbevegelsen med grunnlag i arbeiderbevegelsens normer, verdier og kultur; sunn og nyttig idrett båret fram av nye tanker og tiltak som masseidrett, der både kvinner og barn ble integrert med folkehelsen i sentrum? Hvor sterkt var kampmotivet i arbeideridretten i Agder med vekt på utvikling av klassefølelse og klasseidentitet? Hvilke spenninger og konflikter førte dette til?

Det andre problemfeltet som har vært i søkelyset er knyttet til Agder som en sentral del av det såkalte «bibelbeltet», der idrett ofte ble nedvurdert innenfor den lekmannsbaserte omvendelseskristendommen som rådet grunnen i mange lokalsamfunn i Agder i hundreåret fram til 1970. Hvordan har dette slått ut for oppslutningen om idrett i Agder?

Til det tredje problemfeltet er det knyttet en hypotese om idrett i de mange små og tette bygdelagene i Agder: Var miljøene så små der alle kjente alle, at det var av sterkt underordnet betydning hvem som drev idretten fram? Idretten som ble drevet var sunn fritidsbeskjeftigelse for alle – uansett livssyn og livsinnstilling.

Gjennom store deler av 1920-tallet hadde Kristiansand AIL fristet tilværelsen i lengre perioder med nære relasjoner til AIF. NLIs distriktsorganisasjon i Vest-Agder satte foten ned og nektet arbeideridrettslaget deltakelse i aktiv idrett, samt økonomisk støtte. Etter en reorganisering av laget i 1929 ble arbeideridrettslaget den store pådriver for dannelsen av både arbeideridrettslag og siden distriktsorganisasjoner, først i vest, deretter i øst knyttet til AIF.

55. *Tiden*, 21. juli 1938.

56. Justvik 2018: 135 f.

Den organiserte idrettsbevegelsen innen NLI i Agder spredte seg til så å si alle kommunene i Agder. Det samme var ikke tilfelle innen arbeideridretten. Aust-Agder-kretsen, som rent geografisk er mindre enn kretsen i vest, spredte seg raskt til de fleste kommuner, også med flere lag innenfor samme kommune. Totalt var det flere arbeideridrettslag i øst enn i vest. Utvidelsen av Sørlandsbanen var en vesentlig årsak til dette. En annen forskjell mellom de to arbeideridrettskretsene var at Kristiansandsklubbene ble dominerende i Vest-Agder, mens Arendal i mindre grad dominerte. Her satt Åmli og Dristug i førerretet, særlig i siste del av 1930-tallet.

Arbeideridrettskretsene fikk en annen struktur enn de borgerlige distriktsorganisasjonene: Arbeideridretten bestod av arbeideridrettslag og med utvalg for den enkelte idrett og aktivitet, mens distriktsorganisasjonene innen NLI bestod av idrettslag og særkretser underlagt forbund for enkeltidretter. Når det gjelder arbeideridrettens satsing på idretter, var disse i all hovedsak parallelle til dem som ble utøvd innen den borgerlige idretten, riktignok med enkelte avvik. Arbeideridretten hadde mot slutten av 1930-tallet utvalg for bedriftsidrett, nettbball og sjakk, sistnevnte bare i Aust-Agder.

I begge idrettsbevegelser var konkurransen sterkt framme, og de var i så måte parallelle bevegelser. De tre sistnevnte idrettene og aktivitetene forteller likevel noe om at arbeideridretten et stykke på vei var et alternativ og noe annet enn idretten under NLI. Innen AIF var inndelingen i utvalg for den enkelte idrett ideologisk betinget ved at søkelyset ikke var på den enkelte idrett, men den totale idrettsutøvelsen og hva denne skulle tjene til.

Det viktigste tilskuddet til idretten både lokalt, regionalt og nasjonalt var kvinneidretten nettbball. På dette feltet var arbeideridretten banebrytende med Morild og Varde AIL fra Åmli og Express på Fevik i førerretet. Når det gjelder kvinneidrett for øvrig, lå arbeideridretten foran den regionale idretten innen NLI. Skal en kvinne innen arbeideridretten nevnes, må det være Tomine Flåt fra Flatebygd.

Spenningene mellom de to idrettsbevegelsene slo ut på flere områder. Det har vært vist til avisene i Arendal der særlig den konservative *Vestlandske Tidene* og Arbeiderparti-avisen *Tiden* kom med kraftfulle utfall i saker der idretten i de to bevegelsene var i fokus. Idrettsplasser for særlig fotball og friidrett var et knapphetsgode for begge idrettsbevegelser i mellomkrigstiden, men idrettslagene innen NLI hadde eiendomsretten til de idrettsplassene som fantes. Eksempelet fra Arendal med Granes eiendomsrett og støtte fra det offentlige til opparbeidelse av to idrettsplasser, viser hvor dypt spenningene og motviljen mot arbeideridretten stakk. Det forteller mye om Granes dominerende posisjon i regionen. I Kristiansand var det Oddersjaa som dominerte og satt med eiendomsretten til hoppbakkene. Arbeideridretten ble nektet å bruke en av bakkene i Oddersjaas eie og måtte derfor bygge egen hoppbakke.

På bygda – i Åmli – ble det også sterke spenninger, knyttet til Hauglandsbakken. I Kristiansand prøvde NLI-klubben Oddersjaa å nekte hopprenn for arbeideridrettslagene. I Åmli var det splittelsen i Dristug mellom to fraksjoner som dannet bakgrunnen for en sak om hvem som hadde eiendomsretten til bakke, eiendeler, løssøre og lagetets navn. Saken endte i Høyesterett, arbeideridretten tapte og måtte få seg et nytt lagsnavn, Varde AIL.

Et nasjonalt perspektiv på idrettens utvikling i mellomkrigstiden har fått idrettshistorikere til å konkludere med at idretten var i ferd med å bli en massebevegelse. For Agders del er dette neppe tilfelle, selv om idretten spredte seg til så å si hele Agder gjennom mellomkrigstiden. Agder-idretten var i hovedsak maskulin, med lite plass for kvinner og barn, organisasjonsprosenten endte på 6 prosent mot 10 nasjonalt. Idrettsmiljøene var små, noe vi har fått dokumentert; formannen i Grane mente at idrettsmiljøene var små fra før og tålte dårlig oppsplitting. Dristug er et godt eksempel på dette. Ved splittelsen et stykke ut på 1930-tal-

let var det svært få medlemmer i hver av lagene, men det var flest i arbeideridrettslaget, som endatil opplevde en gullalder. Den lave prosenten som sluttet opp om idretten i begge bevegelser kan nok ha en vesentlig årsak i den kristendomsformen som dominerte kristenlivet i mange bygder og byer i Agder i en hundreårsperiode fram til 1970. Det er likevel grunn til å hevde at i mange bygder, ikke minst i Aust-Agder, var kristendomsformen mindre tyngende og restriktiv. Kaptein Angell hadde registrert dette i Vest-Agder, men det hadde ikke skolestyrer Grimeland sett noe til i Aust-Agder.

Hynnekleiv, Fidjetun og Oggevatn i Vegusdal, tre stasjoner opprettet på Sørlandsbanen i Aust-Agder, har blitt omtalt som representanter for de små tette bygdesamfunnene som i liten grad opplevde spenninger ved at anleggsarbeidere på jernbanen flyttet inn i områdene. På Hynnekleiv fortrengete arbeiderbevegelsen organisasjoner som hadde fungert over tid, som et frilynt ungdomslag. Oggevatn, ikke minst i grenda Skreros, fikk en oppblomstring ved at jernbanens administrasjon ble lagt til stedet. Grendeskolens elevtall nærmere doblet seg ved at en del jernbanefolk flyttet til stedet, brakke ble bygd, et par butikker ble etablert og et sosialt liv – for alle – utfoldet seg. Et arbeideridrettslag ble opprettet omtrent samtidig med at det lokale idrettslaget ble revitalisert, uten at det ble rapportert om spenninger. En forsiktig konklusjon kan trekkes: I de små bygdesamfunnene kom folk tett på hverandre og alle kjente alle på godt og vondt. Dette kan ha skapt en viss aksept for at idrett var en fin fritidsbeskjeftigelse – for alle.

Litteratur

- Andersen, R. (2000). *Henrik Angell – en nordmann på tvers*. Aschehoug.
- Arbeideridrett*. (1930, 22. september; 1933, 15. august)
- Berg, K. (1998). *Hopp, jenter – hopp!* Utgitt i samarbeid med Foreningen til Ski-Idrettens Fremme.
- Bjørnson, Ø. (1990). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge: Bind 2. På klassekampens grunn 1900–1920*. Tiden Norsk Forlag.
- Bonesrønning, H. (1981). *Arbeideridrett i Sør-Trøndelag* [Hovedfagsoppgave i historie]. Universitetet i Trondheim.
- Centralforeningens Årbok*. (1904 og 1906)
- Edin, I. (1970). *Politikk og drett. En undersøkelse om forholdet mellom Norges Landsforbund for Idrett og Arbeidernes Idrettsforbund, 1924–1936* [Hovedfagsoppgave i historie]. Universitetet i Bergen.
- Engesland, U. S. (2002). *Vegusdal kultursøge*. Vegusdal bygdesogenemnd.
- Halvorsen, G. O. (2006). *Kampen om arbeideridretten. Om forholdet mellom Arbeidernes Idrettsforbund og Røde Sportsinternasjonalesen* [Hovedfagsoppgave i historie]. Universitetet i Oslo.
- Hodne, Ø. (1995). *Idrett og fritid. En mellomkrigsstudie i norsk idrettskultur*. Novus Forlag.
- Hommelsgård, O., Songedal, S., Heimdal, P. & Fossing, P. (2002). *Vegårshei IL 1902–2002. Jubileumshefte*.
- Idretten i Mykland (u. å.). Hynnekleiv AIL. mykland.webs.com. Hentet fra <https://mykland.webs.com/hynnekleivail.htm>
- Idretten i Mykland (u. å.). Mykland Idrottslag. mykland.webs.com. Hentet fra <https://mykland.webs.com/myklandidrottslag.htm>
- Justvik, N. M. (2012). *Idrett og kristendom på Sørlandet 1945–2000*. Portal Forlag.
- Justvik, N. M. (2016). Arbeideridretten på Sørlandet i spenningsfeltet mellom borgeridrett og kristenfolk. *Arbeiderhistorie*, 67–87.
- Justvik, N. M. (2017). *Idrett i Sør. Vest-Agder Idrettskrets 100 år 1917–2017*. Portal Forlag.
- Justvik, N. M. (2018). *Fra hav til hei. En fortelling om idrett i Aust-Agder*. Cappelen Akademisk.

- Justvik, N. M. (2020). «Sørlandsmesterskapet». Idrett og idrettsutvikling på Agder før 1970. I B. E. Johnsen & K. Vadum (Red.), *Grenseløst Agder. Det som skilte og det som bandt*. Cappelen Damm Akademisk.
- Lande, G. (1968). *Vest-Agder Ungdomslag 75 år. 1893–1968*. Vest-Agder Ungdomslag.
- Larsen, P. (1979). *Med AIF-stjerna på brystet. Glimt fra norsk arbeideridrett*. Tiden Norsk Forlag.
- Masdalen, K. O. (1991). *Agders historie 1920–1945. Mellomkrigstid og okkupasjon*. Agder historielag.
- Maurseth, P. (1987). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge: Bind 3. Gjennom kriser til makt 1920–1935*. Tiden Norsk Forlag.
- Mæland, H. (2008). Arbeideridretten i Telemark. *Telemark historielags årsskrift*, heftenummer 29.
- Niemi, E. (1992). Idrett og politikk. Om arbeideridretten i Varanger. *Varanger Årbok*.
- Niemi, E. (2014). Idrett og politikk. Arbeidernes Idrettsforbund – et regionalt eksempel. I F. Fagertun (Red.), *Veiviser i det mangfoldige nord. Utvalgte artikler av Einar Niemi*. Orkana.
- Nordbø, L. Ø. (2021). *Arbeideridrettens framvekst i Vestmar på 1930-tallet: i byen, i skogen og langs Sørlandsbanen* [Masteroppgave i historie]. Universitetet i Agder.
- Norges offisielle statistikk (1938). *X. 1. Bureising med statsstøtte 1921–1936*. Statistisk Sentralbyrå.
- Olstad, F. (1987). *Norsk idretts historie: Bind 1. Forsvar, sport, klassekamp 1861–1939*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard) Aschehoug.
- Rafoss, K. (1999). Netball i Arbeidernes Idrettsforbund – idrett for kvinner eller kvinneidrett? *Heimen*, bd. 36.
- Repstad, P. (2000). Mellom inderlighet og spissborgerskap. En samfunnsforsker ser på sørlandspietismen. I H. Inntjore (Red.), *Agderkirken. Artikler fra høskolens sommerseminar i historie*. Høgskolen i Agder.
- Røed, H. (2009). Sørlandet – et politisk «annerledesland». I B. E. Johnsen (Red.), *Sørlandsk kultur. Mangfoldet og motsetningene* (Agderseminaret 2009). Høgskoleforlaget.
- Røysland, K. (2021). *Arbeideridretten i Aust-Agder i mellomkrigstiden. Idrett og politikk* [Masteroppgave i historie]. Universitetet i Agder.
- Sandberg, A. M. (1997). *Lokalidrett i 100 år: Bind 1. 1896–1946*. Alf M. Sandberg.
- Seland, B. & Aagedal, O. (2008). *Vekkelsesvind. Den norske vekkingskristendommen*. Det Norske Samlaget.
- Slettan, B. (1992). «O at jeg kunde min Jesum prise...» *Folkelig religiøsitet og vekkelsesliv på Agder på 1800-tallet*. Universitetsforlaget.
- Sørlandet*. (1935, 18. mars)
- Sørsdal, E. (Red.) (1984). «Frihet, sunnhet, kultur». *Arbeideridretten i Aust-Agder i 30-åra*. Eget forlag.
- Tiden*. (1938, 21. juli)
- Tronsmoen, G. (1981). *A.I.F. i Nord-Østerdal* [Eksamensbesvarelse i samtidshistorie]. Oppland distriktshøgskole.
- Tønnessen, J. N. (1974). *Kristiansands historie 1914–1945. I krigens århundre*. Christianssands Sparebank.
- Tønnessen, T. (1946). *Vennesla Idrettslag 50 år*. Vennesla Idrettslag.
- Vasshaug, A. (1985). *Arbeideridretten i Salten 1933–1940. Fauskeboka*.